

УДК 342.5

Книш Віталій Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ТА ОЗНАК КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті висвітлено і узагальнено основні наукові підходи до розуміння сутності конституційно-правової відповідальності суб'єктів конституційних правовідносин як методологічну основу для подальшого вивчення їх сутнісних і функціональних особливостей. Разом з тим, автор не обмежується лише наявними вузькоправовими підходами, а й аналізує дане питання з позиції взаємозв'язку даного поняття із загальним, родовим та видовим поняттями, а також з урахуванням нового для українського права поняття «очищення влади» (люстрація).

З урахуванням вищевказаних підходів автор формулює власне поняття конституційно-правової відповідальності суб'єктів конституційних правовідносин, а на його основі виводить ознаки цього виду відповідальності. Серед перспектив дослідження даної проблеми автор визначає дослідження сутності та механізму «очищення влади» (люстрації).

Ключові слова: відповідальність, соціальна відповідальність, юридична відповідальність, конституційно-правова відповідальність, очищення влади, люстрація.

Постановка проблеми. Питання юридичного закріплення та реалізації конституційно-правової відповідальності в Україні завжди відзначалося особливою актуальністю. Незважаючи на значну кількість змін, які вносились до Основного Закону України, механізм даного виду відповідальності, за винятком нещодавнього прийняття Закону України «Про очищення влади», суттєвих змін не зазнавав. Тому потребують подальшого переосмислення сутнісні характеристики даного правового інституту (особливо – у контексті вищевказаного новоприйнятого Закону, який юридично закріпив механізм люстрації влади).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридична природа конституційно-правової відповідальності раніше неодноразово виступала об'єктом наукових досліджень. Зокрема, із загальнотеоретичних позицій даний вид відповідальності висвітлювали С. В. Бобровник, О. В. Зайчук, Л. О. Макаренко, Н. М. Оніщенко, О. Ф. Скакун, Т. І. Тарахонич та ін.

З позицій сучасної науки конституційного права конституційно-правову відповідальність ґрунтовно досліджували Н. М. Батанова, В. І. Кафарський, В. Ф. Погорілко, В. І. Полевий, В. Л. Федоренко, А. Червяцова та ряд інших конституціоналістів.

Однак, незважаючи на цілу низку наукових досліджень з даної проблематики, після так званої «революції гідності», прийняття Закону України «Про очищення влади» зазнав змін і сам інститут конституційно-правової відповідальності. У зв'язку з цим виникає необхідність подальшого дослідження його сутнісних та функціональних особливостей.

Постановка завдання. Метою даної наукової статті є висвітлення поняття та ознак конституційно-правової відповідальності суб'єктів конституційних правовідносин з урахуванням сучасних тенденцій українського державотворення і правотворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У вітчизняній юридичній науці в цілому та в науці конституційного права зокрема існує ціла низка підходів щодо розуміння сутності та змісту конституційно-правової відповідальності. Це, у першу чергу, обумовлюється тим, що застосування заходів конституційно-правової відповідальності до суб'єктів конституційних відносин (у першу чергу – до органів державної влади та їх посадових і службових осіб) може ефективно сприяти здійсненню їх завдань і функцій, належному виконанню повноважень вищевказаними суб'єктами. Саме тому проблема правильного розуміння сутності конституційно-правової відповідальності, а також удосконалення практичного механізму її застосування має не лише науково-теоретичне, а й важливе практично-прикладне значення.

Варто зазначити, що в юридичній науці існують різноманітні наукові напрями в питаннях визначення конституційно-правової відповідальності. Такі наукові підходи можна об'єднати в чотири групи, зокрема:

- 1) науковий напрям, який базується на обґрунтуванні вузького розуміння конституційно-правової відповідальності, яке базується на визнанні лише ретроспективної (негативної) конституційно-правової відповідальності;
- 2) науковий напрям, за яким обґрунтовується широке розуміння конституційно-правової відповідальності, що передбачає поєднання ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності;
- 3) науковий напрям, який розмежує ретроспективну (негативну) та перспективну (позитивну) відповідальність;
- 4) науковий напрям, який обґрунтовує як поєднання ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності, так і існування лише ретроспективної (негативної) відповідальності [3, с. 134].

О. В. Іваненко представляє науковий напрям, який заперечує існування перспективної юридичної відповідальності, а стоїть на позиціях визнання лише ретроспективної (або ж негативної) юридичної відповідальності. На думку О. В. Іваненко, юридична відповідальність не може розумітися інакше, ніж зазнавання правопорушником несприятливих наслідків, відчуття ним на собі визначеної форми державного примусу. Застосувати санкцію правової норми до її порушника – означає покласти на нього юридичний обов'язок, змусити його відповідати за вчинене.

Науковий напрям, що передбачає поєднання ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності, представляють В. І. Кафарський, який обґрунтовує наявність позитивної (перспективної) та негативної (ретроспективної) конституційно-правової відповідальності політичних партій [2, с. 24], В. Ф. Погорілко та В. Л. Федоренко, які визначили конституційно-правову відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності, що передбачає належне сумлінне виконання суб'єктами конституційного права своїх обов'язків (позитивний аспект) або настання негативних наслідків чи небажаної зміни конституційно-правового статусу для цих суб'єктів за порушення норм чинного конституційного права (негативний аспект) [5, с. 118]. Їхню

думку поділяє Т. І. Тарахонич, вважаючи таке комплексне визначення конституційно-правової відповідальності найбільш вдалим [7, с. 60].

Науковий напрям, який підтримує визнання ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності, однак обґрунтовує їх розмежування та роздільне існування, представляють М. С. Малєїн та В. М. Шаповал.

М. С. Малєїн взагалі ставить проблемне питання про те, чи можна (і чи потрібно?) поєднувати одним поняттям відповідальності настільки різні категорії, як благо (позитивна відповідальність) і зло (негативна відповідальність) [4, с. 133].

В. М. Шаповал розмежовує конституційно-правову відповідальність та відповідальність, передбачену нормами конституції. На його думку, між конституційно-правовою відповідальністю та відповідальністю, передбаченою нормами конституції, існує зв'язок, подібний до зв'язку між негативною і позитивною відповідальністю [9, с. 86].

Четвертий напрям юридичної науки обґрунтовує, в одних випадках, можливість поєднання перспективної (позитивної) та ретроспективної (негативної) відповідальності, а в інших випадках – існування лише ретроспективної (негативної) відповідальності. Представником такої наукової позиції виступає А. Червяцова, на думку якої в одних випадках конституційна відповідальність має позитивно-ретроспективний характер (відповідальність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, посадових осіб), а в інших – виступає виключно у ретроспективному аспекті (відповідальність громадян, громадських організацій та ін.) [8, с. 11].

Проте усі вищевказані напрями наукових досліджень, присвячені розумінню генези та сутності конституційно-правової відповідальності, а також науковці, які їх представляють, недостатньо врахували у своїх наукових дослідженнях питання органічного, об'єктивно існуючого взаємозв'язку поняття «конституційно-правова відповідальність» з поняттями «відповідальність», «соціальна відповідальність», «юридична відповідальність», що, у свою чергу, потребує додаткового наукового дослідження.

Отже, виникає потреба в окремому дослідженні поняття та ознак конституційно-правової відповідальності через призму її органічного, об'єктивно існуючого взаємозв'язку з поняттями «відповідальність», «соціальна відповідальність», «юридична відповідальність». У свою чергу, завданнями наукової статті є формулювання авторського визначення поняття «конституційно-правова відповідальність», встановлення її специфічних ознак на основі існуючого взаємозв'язку з вищевказаними категоріями.

У довідково-енциклопедичній літературі *загальне поняття* «відповідальність» тлумачиться як покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за дії, вчинки, слова [1].

Тому загальне поняття «відповідальність» характеризується наступними ознаками:

- 1) виражається у формі певного обов'язку відповідати за певну ділянку роботи, справу, за дії, вчинки, слова;
- 2) обов'язок, через який виражається відповідальність, може бути покладений кимсь на відповідального суб'єкта (імперативний аспект) або взятий цим суб'єктом на себе самостійно (диспозитивний аспект);
- 3) дане поняття стосується як соціальної сфери (взаємодія «людина – людина» чи «людина – суспільство»), так і природної чи технічної сфери (взаємодія «людина – природа», «людина – техніка» «людина – засоби виробництва»);
- 4) засобом забезпечення найзагальнішого поняття «відповідальність» як соціальні, так

і технічні норми у всіх різновидах та формах.

Загальне поняття «відповідальність» у сфері суспільних відносин втілюється через *родове поняття* «соціальна відповідальність» як специфічну форму соціальної взаємодії між суспільством та індивідом, а також між самими індивідами, які підпадають під дію соціальних норм. Враховуючи зв'язок із загальним поняттям «відповідальність», для соціальної відповідальності характерні наступні особливості:

- 1) є різновидом та одночасно формою втілення загального поняття відповідальності у соціальних відносинах (через взаємодію «людина – людина» чи «людина – суспільство»);
- 2) оформлюється у вигляді соціального обов'язку зобов'язаних соціальних суб'єктів вчинити певні дії або утриматись від певних дій на користь уповноважених соціальних суб'єктів (на користь суспільства в цілому, окремих соціальних груп чи індивідів). При цьому зобов'язаним суб'єктом у цих відносинах може бути як суспільство та його інститути перед індивідом (суспільна відповідальність), так і індивід перед суспільством та його інститутами (особиста відповідальність);
- 3) також виражається в оцінці виконання соціального обов'язку, є критерієм якості його виконання зобов'язаним соціальним суб'єктом та у зв'язку з цим може бути перспективною (позитивною), що передбачає сумлінне виконання обов'язку, або ретроспективною (негативною), що передбачає застосування заходів соціального впливу за порушення (невиконання чи неналежне виконання) такого обов'язку;
- 4) врегульовується соціальними (в т. ч. й правовими) нормами. Залежно від того, якими соціальними нормами вона врегульовується, соціальна відповідальність може бути правовою (урегульованою правовими нормами) та неправовою (урегульованою нормами моралі, політичними, корпоративними, релігійними та іншими соціальними нормами).

Втілення соціальної відповідальності у правових нормах, виділення на цій підставі такого різновиду соціальної відповідальності, як юридична (або правова) відповідальність, дає змогу стверджувати, що по відношенню до загального поняття «відповідальність» та родового поняття «соціальна відповідальність» така категорія, як «юридична (правова) відповідальність» є *видовим поняттям*. На базі усього вищенаведеного, можна виділити наступні особливості юридичної (правової) відповідальності як видового поняття:

- 1) є специфічною формою соціальної відповідальності, яка має на меті упорядкування суспільних відносин правовими засобами та втілюється у правових нормах;
- 2) на відміну від інших форм соціальної відповідальності, може забезпечуватись як переконанням, заохоченням, так і примусом;
- 3) ініціатором даного виду соціальної відповідальності виступає держава та державні органи;
- 4) може виступати у вигляді позитивної (перспективної) відповідальності, що виражається у свідомому ставленні суб'єктів до своїх обов'язків та стимулюванні, заохоченні такої поведінки з боку держави, або у вигляді негативної (ретроспективної) відповідальності, що виражається у застосуванні заходів державного примусу за порушення (невиконання чи неналежне виконання) суб'єктом свого обов'язку.

Безпосереднім поняттям є «конституційно-правова відповідальність», що включає в себе як ознаки, спільні для понять «відповідальність», «соціальна відповідальність» та «юридична (правова) відповідальність», так і власні специфічні особливості.

На нашу думку, не варто розглядати конституційно-правову відповідальність лише як різновид юридичної відповідальності, оскільки, по-перше, таке трактування звужує відповідальність суб'єктів конституційних відносин лише до відповідальності перед державою та іншими суб'єктами конституційних правовідносин і не враховує інших соціальних суб'єктів, від імені яких суб'єкти конституційних відносин забезпечують управління загальносуспільними справами.

По-друге, конституційно-правовій відповідальності властиві не лише риси юридичної відповідальності у чистому вигляді, а й риси соціальної відповідальності (відповідальність не лише перед державою, а й перед суспільством як суб'єктом соціальних відносин). Тому пропонується розглядати конституційно-правову відповідальність як різновид соціально-правової, а не суто юридичної (правової) відповідальності.

Особливою сучасною формою конституційно-правової відповідальності на даному етапі є люстрація (очищення влади). Відповідно ч. 1 ст. 1 Закону України «Про очищення влади» від 15.10.2014 р., очищення влади (люстрація) – це встановлена цим Законом або рішенням суду заборона окремим фізичним особам обіймати певні посади (перебувати на службі) (далі – посади) (крім виборних посад) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування [6]. На наш погляд, люстрація (очищення влади), крім реального очищення влади на даному етапі, також носить характер попереджувальної (превентивної, профілактичної) форми відповідальності, яка спрямована на запобігання створенню корумпованої влади у майбутньому.

Висновки. Таким чином, на основі взаємозв'язку конституційно-правової відповідальності з категоріями «юридична відповідальність», «соціальна відповідальність» та «відповідальність», а також враховуючи наявні наукові підходи до розуміння конституційно-правової відповідальності, можна виокремити наступні її ознаки:

- 1) вона є різновидом соціально-правової, а не суто юридичної (правової) відповідальності;
- 2) визначена у конституційно-правових нормах (нормах Конституції та конституційних законів України);
- 3) належить до інститутів публічного права;
- 4) має системотворчий характер (визначає на конституційному рівні загальні принципи юридичної відповідальності за порушення законодавства України для інших видів юридичної відповідальності);
- 5) носить політичний характер (поширюється на тих суб'єктів конституційних відносин, які одночасно є суб'єктами політики та здійснюють політичну владу);
- 6) виступає як у формі позитивної (перспективної), так і у формі негативної (ретроспективної) відповідальності;
- 7) має особливі підстави застосування (для позитивної (перспективної) відповідальності – юридичний факт набуття спеціального конституційного статусу, а для негативної (ретроспективної) відповідальності – юридичний факт конституційного делікту).

Отже, конституційно-правова відповідальність – це визначений конституційно-правовими нормами вид соціально-правової відповідальності, який передбачає належне виконання суб'єктами державно-політичних відносин своїх обов'язків у зв'язку з набуттям ними спеціального конституційного статусу та здійсненням політичної влади, а також встановлює негативні наслідки у вигляді конституційно-правових санкцій у разі

вчинення ними конституційного делікту. Особливою сучасною формою конституційно-правової відповідальності в Україні є люстрація (очищення влади).

З урахуванням поняття та сутнісних ознак конституційно-правової відповідальності, формування законодавства України про очищення влади (люстрацію) подальшою перспективою дослідження даного конституційно-правового інституту має стати дослідження функціональних особливостей та механізму застосування очищення влади (люстрації) як особливої форми конституційно-правової відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Великий Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: АBBYU Lingvo 12 Ukrainian Explanatory Dictionary.
2. Кафарський В.І. Конституційно-правове регулювання організації та діяльності політичних партій в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / В. І. Кафарський. – К., 2010. – 36 с.
3. Книш В. В. Проблеми формування юридичних дефініцій у процесі дослідження конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин / В. В. Книш // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К.: ІДіП ім. В. М. Корецького НАН України. – 2010. – Вип. 47. – С. 132 – 138.
4. Малейн Н. С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность / Н. С. Малейн. – М.: Юрид. лит., 1985. – 190 с.
5. Погорілко В. Ф. Конституційно-правова відповідальність / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко // Правова держава: щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К.: Юридична книга, 2002. – Вип. 13. – С. 114 – 130.
6. Про очищення влади: Закон України від 15.10.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/101731-zakon_pro_ochischennya_vladi_zakon_pro_lyustraciyu_vid_16092.html.
7. Тарахонич Т. І. Види юридичної відповідальності: теоретико-методологічні підходи / Т. І. Тарахонич // Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах: монографія / за заг. ред. Н. М. Оніщенко. – К.: Юридична думка, 2009. – С. 51 – 69.
8. Червяцова А. О. Конституційно-правова відповідальність в системі видів юридичної відповідальності: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / А. О. Червяцова. – Х., 2004. – 17 с.
9. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: монографія / В. М. Шаповал. – К.: Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.

Книш В. В. Методологические основы понимания сущности и признаков конституционно-правовой ответственности субъектов конституционных правоотношений

В статье освещены и обобщены основные научные подходы к пониманию сущности конституционно-правовой ответственности субъектов конституционных правоотношений как методологической основы для дальнейшего изучения их сущностных и функциональных особенностей. Вместе с тем, автор не ограничивается только

існують узкоюридическими підходами, но і аналізує даний питання з позиції взаємозв'язку даного поняття з загальним, родовим і видовим поняттями, а також з урахуванням нового для українського права поняття «очищення влади» (люстрація).

З урахуванням вищезазначених підходів автор формулює власне поняття конституційно-правової відповідальності суб'єктів конституційних правовідносин, а на його основі виводить ознаки цього виду відповідальності. Серед перспектив дослідження даної проблеми автор визначає дослідження сутності і механізму «очищення влади» (люстрації).

Ключеві слова: відповідальність, соціальна відповідальність, юридическа відповідальність, конституційно-правова відповідальність, очищення влади, люстрація.

Knysh V. V. Methodological basis of understanding of the nature and features of the constitutionally law responsibility of the subjects of constitutional relations

The article highlights and summarizes the main scientific approaches to understanding the essence of the constitutionally law responsibility of the subjects of the constitutional relations as a methodological basis for further study of their intrinsic and functional characteristics. However, the author is not only available juridical approaches, but also analyzes the issue from the perspective of the relationship of this concept with a common, generic and species concepts, as well as the new Ukrainian law for the notion of «cleansing power» (lustration).

In view of the above approaches the author formulates his own concept of the constitutionally law responsibility of the subjects of constitutional relationships, and based on it displays signs of this type of liability. Among the prospects of study of this problem, the author defines the nature of the study and the mechanism of «cleansing power» (lustration).

Key words: responsibility, social responsibility, juridical responsibility, constitutionally law responsibility, cleansing power, lustration.

